

ועל כולם אלוה סליחות סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו

סליחה, מחילה, כפרה

אנו חוזרים ומשמיעים בוידוי על חטאינו שוב ושוב: סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו, ויש לשאול: האם ביטויים אלה הם בגדר מילים נרדפות, מושגים זהים וחופפים המביעים בדיוק אותו תוכן רעיוני, והחזרה במילים שונות על אותו רעיון עצמו איננה אלא לתפארת המליצה בלבד או לשם גיוון הסגנון, ותו לא, או שמא סליחה, מחילה וכפרה הם מושגים הבאים להשמיענו גוונים שונים וצלילים שונים, ניואנסים שונים המכילים דקויות שונות, בבחינת דק מן דק עד כמעט אין נבדק...דומה שבירור מושגים זה יורד ונוקב עד לשרשי מהותו של יום הכיפורים ולציפיות שלנו מעצמנו ביום זה.

אקדים ואומר שאפשר לראות בסליחה, מחילה וכפרה, ביטוי לשלבים שונים ההולכים מן הכבד אל הקל. הבקשה המירבית היא לסליחה, אחריה בקשה קצת יותר צנועה דהיינו מחילה, ולבסוף הבקשה המינימליסטית לכאורה היא לכפרה. נפתח בסליחה. הסליחה במקרא מיוחדת לקדוש ברוך הוא: "כי עמך הסליחה". וכשאנו עותרים ומתחננים לה' שיסלח לנו, אנו מבקשים את מחיקת החטא, הלבנתו כשלג, השכחתו הגמורה. אנו פונים לה' שיסיר מלבו כביכול כל עלבון, צער או כעס. שלא ינטור לנו עוד טינה ולא יחוש עוד תרעומת. אנו מבקשים מלפניו סליחה שאינה מותרת זכר לחטאים ולעבירות אותן עברנו. החוטא שזכה לסליחה מלאה משתחרר מן המועקה והתחושה המכבידה שהחטא יצר בלבו. בין אדם לחברו, מי שאמור לסלוח, לעיתים, לא בנקל מוחק כעסו. יכול להיות, למשל, שהסולח יאמר: סלחתי אך לא שכחתי, אך בכך הוא יעיד על עצמו כי לא סלח בלב שלם, ונותר במעמקי לבו לפחות שמץ טינה או שאריות תרעומת. ניתן לומר שכתוצאה מסליחה רווח לשני הצדדים. הסולח נפטר ממשקע של עוינות, והחוטא נפטר ממשקע של צער ויסורי מצפון.

ומה משמעותה של מחילה? לא תמיד ניתן לסלוח ממש לחטא שהוא בלתי נסלח. מחילה מסתפקת בויתור על העונש. היא לא כרוכה במחיקתה המוחלטת של העבירה. די לה שאין אנו נענשים עליה. בהמשך הוידוי אנו מפרטים את העונשים שאנו חייבים על החטאים השונים: ארבע מיתות בית דין, מלקות, כרת, מיתה בידי שמים וכו'. ובמחילה אנו מצפים שה' יוותר על העונש הצפוי לנו. מחילה, להבדיל מסליחה, איננה אמורה להביא לכך שהחוטא יהיה מעתה צח כשלג. הוא רק נפטר מעונש. בלשון דיני העונשין של ימינו, היינו אומרים, שהמבקש מחילה, יש לו טיעון לעונש, אם כי לא לעצם ההרשעה.

לכן, לא בכדי אנו אומרים "סלח לנו אבינו כי חטאנו, מחל לנו מלכנו כי פשענו". הדימויים של אב ומלך מתקשרים יפה לסליחה ומחילה. מהאב האוהב שאהבתו אינה תלויה בדבר, אנו מצפים שכרחם אב על בנים, יסלח לנו סליחה גמורה, שימחק מחיקה מוחלטת את החטא, בעוד שמן המלך, המרוחק מאתנו ושושל בנו מבלי שיש לו זיקה רגשית עמוקה אלינו, אנו מסתפקים במשאלה שיחון אותנו ויותר על זכותו לתבוע אותנו לדין ולהענישנו.

יש דורשים שסלח הוא בהיפוך אותיות חסל, דהיינו מחיקה גמורה של החטא, בעוד שמחל בהיפוך אותיות הוא חמל, דהיינו שהנפגע בחמלתו מוחל על הדרישה לעונש או נקמה. אבל מהיבט אחר, ניתן לומר שיש הבדל גדול, נוסף, בין סליחה לבין מחילה. הסליחה היא גלויה וישירה, המחילה יכול שתיעשה בהיחבא ובסתר. מחילה כמוה כמחילה נסתרת באדמה. היא נותנת בעקיפין, במחתרת, לחוטא את מבוקשו, ויתור על ענישתו, אך לא בהכרזות גלויות ופומביות המטהרות את החוטא מחטאו.

מובא שה' מחל למנשה שהיה מלך שחטא והחטיא את ישראל בעבודה זרה. מנשה אף שחזר בתשובה, וביקש להינצל מן היסורים הקשים שנפלו עליו כעונש על חטאיו, לא היה ראוי, בשל חטאו הכבד, לעמוד מול כיסא הכבוד, ומלאכי השרת סתמו את כל החלונות של הרקיע שלא תעלה תפילתו בפני המקום, ואמרו לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אדם שעבד עבודה זרה והעמיד צלם בהיכל, אתה מקבלו בתשובה, והשיב להם: אם איני מקבלו בתשובה, הרי אני נועל את הדלת בפני כל בעלי תשובה! מה עשה לו הקב"ה? חתר לו חתירה מתחת כיסא הכבוד, כלומר חפר לו מחילה, כדי שיוכל להגיע עד כיסא הכבוד, אף שכל חלוני-רקיע היו נעולים, ושמע תחינתו.

מתקשרים הדברים לפיוט "אל נורא עלילה" שחובר על ידי רבי משה אבן עזרא - שכמה עדות נוהגות לאמרו לפני תפילת נעילה - "המציא לנו מחילה בשעת הנעילה". המחילה - כאן תרתי משמע. מחילה כסוג של סליחה, ומחילה כחפירה-תחתית כאשר כל שערי רקיע כבר נעולים.

ובמישור יחסים בינאישיים, לפעמים קשה לסלוח. נוצר משקע של טינה ותרעומת. אבל כאן נדרש אדם למצוא בקרבו פנימה מחילה, פתח צר, דרכו עשויים לחדור רגשות של חמלה ומחילה. גם אם נסתמו חלונות הנפש, ננעלו דלתות הלב, ניתן לחתור מתחת לכיסא הכבוד של בשר ודם, ושם לחתור ולמצוא מחילה.

ומה משמעותה של כפרה? פירוש רווח הוא שכפרה היא בעצם כיסוי והסתרה. אין מוחקים את החטא, אך מסתירים אותו, או מכסים עליו. כלשון הפסוק בתהילים: "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה", והגמרא מקשה על כך (יומא פו, ב), הרי פסוק אחר, ממשלי, אומר "מכסה פשעיו לא יצליח", ומשיבה שבעבירות שבין אדם לחברו נדרש אדם לא לכסות על פשעיו

אלא לרצות את חברו, אך בעבירות שבין אדם למקום, מספיק "כסוי חטאה", כלומר כפרה. אפשר ללמוד מכך שכפרה היא כיסוי והסתרה עוד מהפעם הראשונה שהתורה משתמשת בשורש זה. בעצי תיבת נוח, לגביהם נאמר שנוח הצטווה "ועשה לך תבת עצי-גופר... וכפרת אותה מבית ומחוץ בכופר". ובדומה לכך, הביטוי כפורת שמשמעותו היתה הכיסוי או המכסה של ארון הברית.

אבל אפשר למצוא פירושים אחרים לכפרה: יעקב אבינו שמכין את המנחה לעשו לקראת הפגישה ביניהם, אומר: "כי אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני", והמפרשים נחלקו בהבנת הביטוי אכפרה פניו. בעוד שאבן עזרא דבק בפירוש שכפרה היא כיסוי או הסתרה, כלומר יעקב מבקש להסתיר או לכסות על הפגיעה שפגע בעשו על ידי המנחה ששלח לו, הרמב"ן, לעומת זאת, קושר כפרה לכופר-נפש, שבו החוטא פודה נפשו על ידי כופר, נותן תחליף או תמורה בעד נפשו, כלומר יעקב מבקש לפדות חייו על ידי המנחה השלוחה בידיו אל אחיו. אך רש"י נותן פירוש שלישי לפיו "אכפרה פניו" משמעה "אבטל רוגזו", כלומר שיעקב מבקש לבטל רוגזו של עשו כלפיו, ולדעת רש"י כל כפרה לשון קינוח, כלומר נקיון והסרת החטא.

ראינו אפוא שלושה פירושים של המושג כפרה: הסתרה, כופר-נפש ונקיון, וניתן לומר שלכל פירוש ביטוי וזכר משלו ביום הכיפורים: התפיסה שהכפרה רק מסתירה את החטאים אך לא מעלימה אותם, משתקפת בדעה בהלכה שעלינו להתוודות ביום הכיפורים גם על עבירות שכבר התוודינו עליהן בשנים עברו (ראו המחלוקת ביומא פו, ב). משמע, הכפרה מסתירה ומכסה את חטאינו, אך יתכן שהחטאים עצמם לא נעלמים לגמרי ולא מתנדפים כליל וזכרם תובע את עלבונם לאורך ימים.

הכפרה ככופר-נפש מופיעה כבר בתורה: חלק מהליך הכפרה ביום הכיפורים היה השעיר המשתלח הנשלח לעזאזל כדי לכפר על עוונות בני ישראל, ואפשר לומר שטקס זה מתבצע כפעולה טקסית המבקשת להמחיש את תהליך התשובה והכפרה. כלומר, מטרת הטקס היא לקבע בתודעת הבריות את רעיון הכפרה שבו השעיר לעזאזל מוקרב ככופר, כלומר כתחליף או כתמורה לעונש שהיה צריך להיות מוטל על בני ישראל עצמם. בדומה לכך, מנהג הכפרות, אף שקמו נגדו מגדולי ישראל, מבטא את הרעיון שחליפתו או תמורתו של אדם הולכים למיתה, והוא עצמו הולך לחיים טובים, כלומר שוב השתקפות של כפרה ככופר.

לעומת זאת, עבודת יום הכיפורים של הכהן הגדול, מבטאת את מהותו של החג כיום נקיון (וכך הוא נקרא בספר הזוהר יומא דנקיותא): "וכפר על הקודש מטומאות בני ישראל... וטהרו וקדשו". טהרה כתוצאה של הכפרה.

לא בכדי מכונה היום הזה יום הכיפורים. כיון שבלבו של יום זה מצוי רעיון הכפרה, כפי שהשתקף בטקסי הכפרה של הכהן הגדול, וסליחתו של הקדוש ברוך הוא באה בעקבות

הכפרה. הפסוק ממשלי (י, יב) אומר: "על כל פשעים תכסה אהבה". אהבתו של הקדוש ברוך הוא מכילה את פשעינו. מי שמאמין בכוחה של תשובה, מאמין בכוחה של כפרה. ואם בתחילה אין היא אלא הסתרה, הרי בעקבות ההסתרה, תבוא בשלב מאוחר יותר התשובה המלאה והסליחה המלאה.

מצד שני, לא על כל עבירה יום הכיפורים מכפר. העבירה הגרועה מכל, שעליה יום הכיפורים אינו מכפר, היא חילול השם. חילול השם מתרחש כאשר אדם בהתנהגותו גורם לכך שהבריות יזלזלו בתורה ויבזו אותה. ככל שאדם מוחזק יותר כתלמיד חכם, ונוהג בדרך בלתי ראויה, כך גוברת סכנת חילול השם. כך אומרת הגמרא על מי שאין משאו ומתנו באמונה, מה הבריות אומרות עליו, אוי לו שלמד תורה, אוי לו לרבו שלימדו תורה, ראו כמה מקולקלים מעשיו וכמה מכוערים דרכיו!

מקובלים אנו שלא ניתנו מצוות אלא לצרף בהן את הבריות, להפוך אותן לבני אדם נעלים יותר, זכים יותר, ולימוד התורה, להבדיל מכל לימוד אחר, בא לחולל באדם מהפך נפשי הנועד לרומם אותו, ובלשון הרב קוק: "חכמת הקודש היא נעלה מכל חכמה, בזה שהיא מהפכת את הרצון והתכונה הנפשית של לומדיה לקרבם לאותה הרוממות שהיא בעצמה מתעצמת בה". ואנו מצרים על אותם בני-אדם שהתורה אינה הופכת להיות להם סם-חיים אלא נהפכת לסם מוות. כלשון התלמוד הדורש את הפסוק "וזאת התורה אשר שם משה", שהתורה נמשלה לסם, זכה- נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מיתה". אלה אשר בהתנהגותם אינם ממחישים את הכתוב: "ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנוכי נותן לפניכם היום". צדיקים, הווה אומר הגונים ומקובלים כדברי רש"י, וישרים וטובים כניסוחו של הרמב"ן. ועליהם הנביא אומר, "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם" (יחזקאל כ, כה). התורה היא תורת חיים, אך אוי למי שמגלה בה פנים שלא כהלכה והופך אותה, למשל, לתרבות של שנאה. אומר החזון-איש, שבזמן הזה שבו "נכרתה האמונה מדלת העם", "עלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת".

אך לעטוף בטלית של קדושה כביכול הסתה לשנאה, פלגנות ושיסוי, הוא אחד מן המעשים הנוראים שלצערנו אנו עדים להם. להכשיר עוול ותועבה בשם ה', להיות נבלים ברשות התורה כביכול, הוא חילול השם שאין חמור ממנו ועליו אין יום הכיפורים מכפר. אנו מצווים ללכת בדרכיו של הקדוש ברוך הוא. אשרי מי שבשבילו ה' הוא "ידיד נפש אב הרחמן", אוי לו למי שה' בשבילו הוא "אל קנוא ונוקם". וכלשון הרמב"ם "שאינ משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוה בעולם". ורחמים וחסד ושלוה אינם ניתנים לשיעורים. אומרים חכמינו למה נקראה שמה חסידה, על שעושה חסד עם חברותיה, ושואלים אם כך, למה היא בחזקת עוף טמא, ומשיבים שעושה חסד רק עם חברותיה.

יודע אני שאיני כדאי, ואיני ראוי להוכיח, אבל אינני יכול לכבוש בקרבי את הכאב והזעקה

על מה עלתה לנו, על העיוותים הנוראים של שנאה ופלגנות שלא פעם מתעטפים באיצטלה של חסידות ויראת שמים. עוד לפני שנים רבות זעק הרב יחיאל יעקב וינברג בעל "שרידי אש" על הסבלנות המופרזת כלפי "הרמאות המצטבעת בצבע של חסידות", והוא מזהיר ש"נרד לטמיון ח"ו אם לא נתעורר מעפר השקר והחנופה". לחזור בתשובה הוא בראש ובראשונה לצאת ולהסתלק מן המידות המגונות שפשו בנו, ותיקון המידות קודם לתיקון המעשים.

אומר הרב קוק ב'אורות' ש"אין קץ לרעות הגשמיות והרוחניות של התפרדות האומה לחלקים אף על פי שפרוד גמור...אי אפשר הוא והיה לא יהיה". כמוהו כמחשבה של עבודה זרה. הרב מספר את סיפורן של שתי הנשים שבאו אל המלך שלמה כדי שיחרוץ למי התינוק שנוולד לאחת מהן. האם המתחזה מוכנה לוותר על חייו של התינוק תמורת מאבקה, והאם האמיתית מוכנה לוותר על מאבקה תמורת חייו של התינוק. אומר הרב קוק כי במאבק על דמותו של עם ישראל, אין אפשרות לפלגנות ופילוג, וכל האומר 'גזור' חותר תחת יסוד הקדושה, כמוהו כעמלק שזינב את הנחשלים בעם. אפשר וצריך להיאבק, אך מתוך תרבות של אהבה ולא מתוך תרבות של שנאה ושיסוי.

יהי רצון שהיום הקדוש הזה לא יחלוף על פנינו ללא תיקון אמיתי וללא חשבון נפש כן ונוקב, ונזכה בזכות תפילתנו ותשובתנו לפדות נפשנו מפורענויות מבחוץ ומהרע אשר בקרבנו. חג שמח וגמר חתימה טובה!